

Monumentnummer*: 514116

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Status **rijksmonument**
Inschrijving register* **11 september 2000**
Kadaster deel/nr **82875/173**

Woonplaats* **Appelscha** Gemeente* **Ooststellingwerf** Provincie* **Fryslân**

Locatiennaam **Appelscha** Locatieomschrijving

Kadastrale gemeente* **Makkinga** Sectie* **C** Kadastraal object* Appartement aanduiding Grondperceel
6513

Omschrijving**

Inleiding

Het LABORATORIUM voor röntgenonderzoek van het sanatorium in Appelscha is in 1925 gerealiseerd naar ontwerp van O.M. Meek uit Donkerbroek, wiens aan-nemersbedrijf het ook ter plaatse bouwde. Het vormt een onderdeel van het voormalig volkssanatorium waarvan de thans nog bestaande gebouwen in gebruik zijn als psycho-geriatrische instelling. Het voormalige gebouw voor röntgenonderzoek is thans in gebruik als opleidingsgebouw. De oorspronkelijke indeling bestaande uit een bedieningskamer, een onderzoekskamer, een archief, een machine- kamer, een sluis en een donkere kamer is niet meer intact.

Het volkssanatorium is in 1905 gesticht in Heremastate te Joure. Vanaf 1916 bestonden er reeds plannen het sanatorium te verplaatsen, omdat het gebouw niet meer aan de eisen voldeed. In de Staatsboswachterij van Appelscha verkreeg de Stichting Volkssanatorium een terrein van ruim 70 ha. om een nieuw en modern volkssanatorium te bouwen. In 1922 verhuisde men daadwerkelijk naar het nieuwe complex, grotendeels bestaande uit houten paviljoens. In 1925 werd het sanatorium uitgebreid met een röntgenlaboratorium. In het verleden werden t.b.c.-patiënten behandeld volgens de hyginisch-diaetetische methode, waarbij de zieken in een bepaalde omgeving onder de voor hun genezing gunstigste omstandigheden werden gebracht. Door de toe-passing van het röntgentoestel (dat in 1918 reeds werd gebruikt in Joure) als hulpmiddel voor diagnostiek en chirurgische ingrepen konden ook ernstig zieke patiënten worden genezen.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Het röntgenlaboratorium ligt in het verlengde van de hoofd-toegangsweg en vormt een markeringspunt binnen het complex. Het gebouwtje kreeg een toren-tje met een uurwerk met luidklok, opdat de geïsoleerde bewoners van het sanatorium "eens een 'echte' torenklok konden hooren slaan" [J.P. Wiersma, Friesch sanatorium te Appelscha, (1942)].

Het gebouw is door middel van een houten verbinding gekoppeld aan een betonnen gebouw waarin de administratie is gehuisvest; zowel de houten verbinding als het betonnen administratiegebouw vallen buiten de bescherming van rijkswege.

Omschrijving

De röntgenafdeling van het sanatorium heeft een vrijwel vierkante plattegrond; de opstand vertoont een gebouw van één bouwlaag onder schilddak met een risalerende toren, afgesloten door een achzijdige ingezwenkte spits. Het opgaand muurwerk van roodbruine bezande bakstenen, in staand verband met snijvoeg, rust op een borstwering van gesinterde mondstenen in een trass die wordt afgesloten door een streklaag. De gevels zijn horizontaal geleed door spaarvelden, die aan de bovenzijde uitkragen tot de gevellijst, afgewisseld met vlakken die zijn opgevat als lisenen met een 'voetje' waarin de lichtopeningen zijn aangebracht; boven de vensters zijn verticaal gemetselde bakstenen als in de gevellijst. Het schilddak is belegd met rode pannen; op de beide nokhoeken staan pironnen. Het overstek wordt gedragen door golvend gesneden klossen.

De symmetrisch ingedeelde noordgevel is blind. In het midden staat de risalerende toren met, in een drievoudige terugsprong, de toegang met dubbele paneeldeuren. De toren verjongt twee maal: op de hoeklisenen wordt dit geaccentueerd door een betonrand. Ter hoogte van de nok van het hoofdvolume zijn de hoeklisenen afgesloten ten behoeve van galmopeningen, de vier andere zijden zijn voorzien van de metalen wijzerplaat van het uurwerk. In de toren hangt een luidklok met de opschriften: FRYSK FOLKSSANATORIUM / STIFTE OP 'E JOUWER 5 TEN FEN 'E HJERFSTMOANNE 1905/ OERBROCHT NEI APPELSGEA 18 DEN FEN 'E RISPMOANNE 1922 // en: B. EYSBOUTS ASTEN //. De toren wordt verlevendigd door hoeklisenen en door glas-in-lood in visgraatmotief: een drieruits-bovenlicht met een driehoekige verticale bekroning met verticaal gemetselde strekken en nog twee in het torenlichaam tussen rollagen en afgesloten door strekken. De oostelijke en westelijke zijgevels hebben klimmende spaarvelden waarvan de middelste is voorzien van glas-in-lood. De toren wordt afgesloten door een achzijdige spits met leien in maasdekking en bekroond door een windroos waarop een windwijzer met een symbolische bliksemstreek staat. De gevels aan weerszijden van de toren zijn versierd met verticaal metselwerk en tegeltaleaus, vervaardigd door de fa. de Porceleyne Fles uit Delft, voorzien van opschriften, respectievelijk: 5 SEPTEMBER / 1910 // en: 22 SEPTEMBER / 1922 //. In het siermetselwerk onder de tableaus en in de uitkraging van de spaarvelden zijn gele bakstenen verwerkt.

In de westgevel zijn drie vensters: twee kruisvensters met vier-ruits bovenlicht en een smal H-venster met twee-ruits bovenlicht. De zuidgevel heeft twee kruisvensters met vier-ruits bovenlichten.

De oostgevel heeft een schoorsteen en een drielichts-venster, waarvan de stijlen zijn verwijderd, met bovenlichten.

Waardering

De röntgenafdeling van het sanatorium, in 1925 in Appelscha gebouwd, is van cultuurhistorisch en architectuurhistorisch belang:

- als uitdrukking van de technische en geneeskundige ontwikkeling binnen het sanatorium in de jaren '20,
- vanwege de historische functie van het gebouw,

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

- vanwege de herinneringswaarde aan de oorspronkelijke bestemming van het complex,
- vanwege de hoge mate van architectonische gaafheid van het exterieur,
- vanwege de redelijke mate van esthetische kwaliteit van het ontwerp,
- vanwege de ligging als markant herkenningspunt op het terrein.

Hoofdcategorie

Cultuur, gezondheid en wetenschap

Subcategorie

Onderwijs en wetenschap

Functie

Laboratorium